

Paleògrafs i editors

Mètodes, objectius
i experiències

M. Antònia Fornés Pallicer (ed.)

Índex

M. Antònia Fornés Pallicer	
<i>Lexicografia i paleografia: una relació necessària</i>	9
Jesús Alturo i Perucho	
<i>Alguns problemes de l'edició dels textos i dels diplomes medievals</i>	17
Ignasi J. Baiges i Jardí	
<i>Documents medievals catalans: edició i docència.....</i>	33
Ramon Ordeig i Mata	
<i>El meu aprenentatge inacabat en l'edició de diplomataris medievals.....</i>	57
Mercè Puig Rodríguez-Escalona	
<i>Mots fantasmes: una història sense fi.....</i>	63
Pere J. Quetglas Nicolau	
<i>Una mirada des de la lexicografia</i>	73

Lexicografia i paleografia: una relació necessària*

M. Antònia Fornés Pallicer

Universitat de les Illes Balears

Afortunadament, la documentació escrita en llatí que de l'Alta Edat Mitjana ha arribat a Catalunya constitueix un patrimoni riquíssim. En efecte, un dels trets fonamentals de la societat de l'Alta Edat Mitjana a Catalunya resideix en la importància que es dona al testimoni escrit, a la memòria documental. Aquesta és potser la principal raó a la qual cal atribuir l'excepcional riquesa documental que posseeix aquest territori en aquesta època, caracteritzada en altres regions per la pobresa, en quantitat i qualitat, de la seva documentació. Segui per prescripció de la llei goda, sigui per la perennitat que l'escriptura assegura, a Catalunya s'ha escrit molt i molt precoçment.

També afortunadament, des de la dècada de 1980, sobretot els paleògrafs i els historiadors han anat transcrivint aquesta documentació i, en conseqüència, s'ha publicat un bon nombre d'edicions de cartularis i conjunts de documents. Es tracta bàsicament de documents de caràcter jurídic, és a dir, donacions, dotacions, vendes, compres, testaments, juraments de fidelitat, litigis, etc., que estan escrits en un llatí medieval en què es transparenta ja l'existència de la llengua romànica. Certament, en el cos de la redacció llatina, i cada vegada amb més freqüència, apareixen termes de l'incipient català, o bé llatinitzats, o bé en la seva forma catalana original.

Aquest conjunt documental, que la tasca dels paleògrafs ha posat a l'abast dels estudiosos de l'Edat Mitjana, és d'especial interès per als historiadors de

* Aquest treball s'ha realitzat al si de l'equip de recerca del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, beneficiari del projecte «Informatització del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (8)» i dels subprojectes «Ampliación y desarrollo de la base de datos *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT) (2)» (FFI2016-77831-C2-1-P) i «Redacción del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC) (2)» (FFI2016-77831-C2-2-P), finançats pel Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, i que disposa, a més a més, del reconeixement com a Grup de Recerca Consolidat (2017SGR553) per part de la Generalitat de Catalunya i dels ajuts de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i de la Unió Acadèmica Internacional (UAI). Així mateix, l'equip del CODOLCAT forma part de la Xarxa d'Excel·lència *Corpus Documentale Latinum Hispaniarum* (CODOLHisp), reconeguda i finançada pel Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, a través del Programa Estatal de Foment de la Recerca Científica i Tècnica d'Excel·lència (FFI2016-81889-REDT).

les institucions i el dret, de la vida quotidiana i de l'art i també per als filòlegs, especialment els lexicògrafs.

Els qui treballam en lexicografia sabem bé que la feina dels paleògrafs i els editors és imprescindible per poder dur a terme la tasca lexicogràfica, i ho és perquè difícilment un lexicògraf es pot dedicar a allò que ha de ser la seva ocupació principal si no disposa dels textos editats. Tanmateix, aquesta relació, tot i ser necessària, no deixa de presentar certs problemes, deguts a vegades a la diferent mirada que uns i altres dirigeixen als textos. La mirada que el lexicògraf els dedica ha de ser especialment curosa i atenta als detalls de les formes i variants que presenten els mots, mentre que sovint allò que interessa als paleògrafs és bàsicament el contingut que transmet el document. S'imposa, doncs, un diàleg entre aquestes diferents visions sobre uns textos que, a més, presenten dificultats importants en la seva lectura i interpretació, sigui per l'estat del diploma, sigui per diversos aspectes relacionats amb la seva transmissió, datació o veracitat, sigui pel problema de la solució de les abreviatures.

El punt de partida d'aquest llibre fou la jornada d'estudi que, amb el títol *Paleògrafs i editors: mètodes, objectius i experiències* i organitzada pel grup del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC), va tenir lloc el dia 29 de maig de 2018 a la Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) a Barcelona. L'objectiu d'aquesta jornada era posar en comú les experiències i els problemes dels lexicògrafs i els paleògrafs mitjançant l'exposició de les diferents visions des d'una o altra perspectiva. Aquesta doble perspectiva és la que ofereix aquest volum.

La dependència respecte dels editors es fa palesa especialment en un projecte com el GMLC, les fonts del qual són els textos escrits als territoris corresponents al domini lingüístic del català entre els anys 800 i el 1150, que ens han arribat a voltes en manuscrits deteriorats o il·legibles, o bé només a través de còpies posteriors, i que, a més a més, com deia el professor Bastardas, estan escrits en un llatí que «és sovint bàrbar i a estones difícil d'entendre».¹

Per tal de copsar fins a quin punt pot ser necessària la feina conjunta de filòlegs i editors, convé en primer lloc explicar breument la tasca que es du a terme al si del GMLC.

El projecte es desenvolupa a partir de dues línies de treball complementàries: la redacció d'articles i la digitalització de textos. Així, d'una banda, es continua elaborant el glossari iniciat per Marià Bassols i Joan Bastardas i, d'al-

¹ BASTARDAS, Joan (1990). «Els inicis del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 31, pàg. 335-340, esp. pàg. 339.

tra banda, es recopila la documentació editada, que, un cop revisada i tractada informàticament, s'introdueix a la base de dades lèxica de consulta externa i gratuïta, el *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT). L'any 2018, aquesta base de dades va arribar a la setena versió i conté, ara per ara, 7.700 documents, d'un total d'uns 24.000 documents editats actualment. Cal precisar que la base de dades interna de l'equip, a partir de la qual es du a terme la recerca lexicogràfica, conté aquests 24.000 documents, tot i que no estan editats en el mateix sentit, atès que no estan ni etiquetats ni buidats en els camps d'aplicació interna del CODOLCAT.

Assenyala Jesús Alturo, en aquesta mateixa obra, que «mai com en els darrers decennis s'havia produït un esplet tan abundós i fecund d'edicions de textos literaris i diplomàtics d'època medieval». Tant és així que fou aquest fet, la proliferació d'edicions de cartularis i de conjunts de documents, sobretot a partir de la dècada de 1980, el motiu pel qual el grup de treball del GMLC va decidir emprendre la tasca d'informatització de la base documental no a partir del fitxer manual de l'equip, com inicialment s'havia previst, sinó dels textos que aquestes edicions els proporcionaven.² Gràcies a aquest procés de digitalització, l'equip del GMLC té ara al seu abast el fons inestimable que suposa aquest «esplet» d'edicions de documents medievals.

El fet que aquests documents es reuneixin i s'organitzin per a la seva publicació de diferent manera i criteri comporta que d'un mateix diploma en puguem tenir diferents edicions. La possibilitat de disposar de diverses lectures, cosa que els palèografs podrien considerar supèrflua i redundant, és, en canvi, de gran valor per als lexicògrafs, ja que pot contribuir a establir uns textos en què trobar solució als problemes que plantegen no és mai senzill. Així, la comparació de les edicions permet detectar lectures dubtoses, que d'altra manera s'haurien donat per bones. Certament, davant un text deturpat o una lectura incerta, la possibilitat de consultar diferents lectures o edicions esdevé del tot necessària per tal de poder establir el text amb certa seguretat i poder, en conseqüència, decidir com cal procedir amb una paraula, una forma, una variant o una grafia.³

El corpus digitalitzat permet constatar amb facilitat la repetició d'edicions d'un mateix acte jurídic original, però també un altre recurs que

2 Cf. GÓMEZ RABAL, Ana (2008). «La realització d'un projecte lexicogràfic: el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*; la seva història, el seu present, les seves perspectives». *Estudis Romànics*, vol. 30, pàg. 215-221, esp. pàg. 220.

3 Cf. GÓMEZ RABAL, Ana (2011). «Latinización constatada. Dudas y dificultades en el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*». A: PÉREZ GONZÁLEZ, Maurilio; PÉREZ RODRÍGUEZ, Estrella (coord.). *Influencias léxicas de otras lenguas en el latín medieval*. Lleó-Valladolid: Universidad de León – Universidad de Valladolid, pàg. 49-63, esp. pàg. 51.

ajuda a establir un text: trobar textos paral·lels que permetin confrontar dobles edicions d'un mateix text. Ens referim, en concret, a la comparació d'un testament amb la seva adveració sacramental. La llei goda vigent als comtats catalans establia que un testament, perquè tingués força legal, s'havia de presentar davant d'un jutge, que n'havia de verificar l'autenticitat en el decurs dels sis mesos posteriors a la mort del testador i havia d'assegurar-ne la publicació en la forma d'un document escrit que rep el nom de publicació o adveració sacramental. Aquests dos documents paral·lels, testament i adveració, recullen un mateix contingut: la voluntat del testador. Per això, la confrontació d'un i altre fa possible corregir o completar el text quan la lectura no és possible pel mal estat del manuscrit. Atès que el testament i la seva publicació testamental no sempre es troben en un mateix recull diplomàtic, la informatització de la documentació facilita la cerca dels dos textos paral·lels.⁴

Així doncs, el CODOLCAT, base per a l'elaboració del diccionari, conté la documentació d'època altmedieval escrita en llatí editada. Es fa palesa, per tant, la dependència dels lexicògrafs respecte dels paleògrafs i editors dels textos o, dit d'una altra manera, la interrelació necessària i indispensable entre la lexicografia i la paleografia. És cert que algunes veus defensen que els filòlegs haurien d'editar els textos per poder disposar d'un text fiable, però aquesta no és ni ha de ser l'ocupació principal dels lexicògrafs, sinó dels paleògrafs i editors.

Cal, per tant, confiar en la bona feina dels editors i cal, també, desconfiar-ne una mica. Així, davant lectures que poden resultar dubtoses, el lexicògraf ha d'evitar el recurs de cercar explicacions forçades o d'elaborar accepcions per justificar la inclusió d'una forma que pugui semblar atractiva des del punt de vista de la lexicografia. En aquests casos, la comparació d'edicions diferents, com indicàvem més amunt, pot donar llum al problema. Si això no és suficient, és necessari consultar el manuscrit.⁵

Dins aquest procés d'informatització, resulta cabdal l'elecció de les edicions que es digitalitzen, per tal de poder disposar del millor text possible dins el corpus digitalitzat. I és que, com assenyala Mercè Puig, «la fiabilitat de la tasca del lexicògraf està estretament relacionada amb la qualitat de l'edició d'aquest corpus», atès que una bona edició facilita la feina lexicogràfica i, al contrari, una

4 *Vid.*, per a la confrontació de dobles edicions d'un mateix text: PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA, Mercè; QUETGLAS NICOLAU, Pere J. (2014). «L'edició de documents medievals: problemes, recursos i solucions. El cas de les dobles edicions». *Anuari de Filologia*. Antiqua et Mediaevalia, núm. 4, pàg. 85-101; PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA, Mercè; QUETGLAS NICOLAU, Pere J.; GÓMEZ RABAL, Ana (2018). «Virtuosismes lèxics més enllà de la literatura». *Anuari de Filologia*. Antiqua et Mediaevalia, núm. 8, pàg. 756-763.

5 Cf. GÓMEZ RABAL, 2011: 50-51.

edició amb errors de lectura o errades d'impremta pot no només causar dificultats al lexicògraf, sinó també donar peu a unes conclusions errònies.

Un bon exemple del que acabam d'apuntar és l'article «Mots fantasmes: una història sense fi», de Mercè Puig. Seguint la definició de «mot fantasma» proposada pel professor Bastardas,⁶ Puig recull tres casos que reuneixen les característiques que aquest fixava: paraules «que no tenen realitat lingüística, sinó que generalment són producte d'errors de còpia, però a vegades també d'errors de transcripció i fins i tot errades d'impremta», i que, a més a més, en alguna ocasió han estat considerades autèntiques. En concret, s'estudien en aquest article els termes *eliotedro*, *minario* i *anelario*, formes originades per errors de còpies, d'un diploma original perdut o il·legible. En el primer cas, caldria llegir l'hellenisme *cliothedrum*; *innario* seria la lectura correcta per a *minario*; finalment, per a *anelario*, la professora Puig presenta dues propostes: que a l'original es llegís *omeliario* o bé que es llegís *amelario*.

Però moltes vegades les edicions dels documents, tot i ser edicions prou correctes, dificulten la labor del filòleg, precisament per la diferent forma de mirar els textos. Això és el que exposa Pere J. Quetglas al capítol «Una mirada des de la lexicografia». Sovint les edicions de textos responen a objectius concrets que no casen bé amb les necessitats dels filòlegs: edicions fetes des d'una perspectiva històrica en què els textos es reproduïen parcialment o, fins i tot, no es reproduïen en absolut i es remet a una altra edició, o bé edicions en què es reproduïx una edició anterior i que, per tant, no forneixen una nova lectura. I és que, com hem dit abans, són precisament les lectures, les edicions, fetes de nou per persones diferents, allò que pot ajudar el lexicògraf a veure la solució d'un problema determinat en uns textos que presenten grans dificultats. Per això, és important que existeixin múltiples lectures o edicions.

Els treballs dels professors Puig i Quetglas reflecteixen la visió dels filòlegs sobre la relació entre la lexicografia i la paleografia, però aquest volum té la voluntat d'oferir les dues perspectives: la dels lexicògrafs i la dels paleògrafs, historiadors i editors. A aquest segon grup pertanyen les contribucions dels professors Jesús Alturo, Ignasi J. Baiges i Ramon Ordeig.

Al capítol «Alguns problemes de l'edició dels textos i dels diplomes medievals», Alturo fa una exposició sobre la problemàtica de les edicions de textos literaris i de textos documentals. Pel que fa a les primeres, atès que no es disposa generalment dels manuscrits dels autors ni de transcripcions autèntifica-

6 BASTARDAS, Joan (1961). «Mots fantasmes en el llatí medieval de Catalunya». *Estudis Romànics*, vol. 8. *Estudis de llatí medieval i de filologia romànica dedicats a la memòria de Lluís Nicolau d'Olwer I*, pàg. 1-8 (= *Id.* [1995]. *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial, pàg. 179-197).

des per ells mateixos, sinó únicament de còpies, el millor mètode possible per arribar a establir un arquetip que sigui proper al text original són els tradicionals *ope codicum* i *ope ingenii*. D'aquesta manera, assenyala el professor Alturo, tot i que el text resultant és un text que mai no va existir, és preferible aquest sistema a l'edició de la còpia d'un sol manuscrit. Quant a l'edició de textos documentals, ja des del punt de partida difereix de les anteriors, en el sentit que amb freqüència es disposa, en aquest cas, dels escrits autògrafs dels autors. És, per tant, aquest text el que s'ha d'oferir al lector, però, alhora, aquest text ha de resultar intel·ligible baldament això comporti algunes complicacions. Les modalitats de transcripció, en el cas de les edicions basades en un únic manuscrit, són la transcripció diplomàtica, la paleogràfica i, la més habitual, la interpretativa o comuna. Respecte a aquesta darrera modalitat, Alturo fa una reflexió sobre els problemes que comporta i expressa el seu punt de vista sobre cadascun d'ells. Aquests problemes fan referència principalment a la datació, a la tipologia del diploma, al regest, a l'adaptació dels noms propis i, sobretot, a la mateixa edició dels textos.

Al capítol titulat «Documents medievals catalans: edició i docència», Ignasi J. Baiges comença recordant la llarga tradició catalana en l'edició de fonts històriques i fa un recull dels projectes d'edició de textos més rellevants des del segle XVIII fins a l'any 1938, data que prenen Jesús Alturo i Josep M. Marquès com a punt de partida del treball en què varen traçar l'estat de la qüestió sobre l'edició de textos a Catalunya.⁷ A continuació, Baiges fa un repàs de les principals iniciatives d'edició de fonts, impulsades per institucions públiques i privades, des de 1986, data de la publicació d'Alturo i Marquès, fins a l'actualitat. La segona part d'aquest article està dedicada a l'edició de textos i normatives. Aquí es plantegen alguns dels problemes que provoca la manca de consens en l'aplicació d'unes normes. Per intentar establir uns criteris uniformes, la Comissió Internacional de Diplomàtica va elaborar, l'any 1982, unes normes per a la publicació de documents medievals, que tenien com a objectiu donar resposta als problemes que planteja l'edició de textos històrics medievals i oferir unes pautes consensuades. La tercera part, dedicada als criteris metodològics en les transcripcions, fa esment especial dels problemes que comporta la solució de les abreviatures. Seguidament, es planteja l'ús dels recursos informàtics per part de l'editor de textos, un ús que, malgrat els riscos i recels que pot implicar, Baiges considera del tot necessari per tal que la feina de l'editor pugui

7 ALTURO I PERUCHO, Jesús; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. (1986). «La publicació de col·leccions documentals». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 5, pàg. 305-324.

servir a altres investigadors. D'altra banda, reivindica la importància dels estudis de diplomàtica en l'edició de documents i fa una sèrie de reflexions sobre la docència de les disciplines de la paleografia i la diplomàtica. Finalment, Baiges repassa la seva formació i les persones i escoles vinculades a les universitats espanyoles més influents.

Ramon Ordeig divideix la seva contribució, intitulada «El meu aprenentatge inacabat en l'edició de diplomataris medievals», en dos apartats: el primer dedicat a experiències i objectius i el segon, al mètode. En primer lloc, explica la seva àmplia experiència en l'edició de diplomataris agrupant-la en cinc blocs: el *Diplomatari de la catedral de Vic*, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, Catalunya Carolíngia, el *Diplomatari del monestir de Ripoll* i el *Diplomatari d'Organyà*. Al segon apartat, Ordeig exposa la metodologia d'edició de textos que ell considera més adequada i que va seguir a l'edició de *Les dotalies de les esglésies de Catalunya* i al *Diplomatari del monestir de Ripoll*, alhora que esmenta algunes diferències respecte al mètode seguit a Catalunya Carolíngia i al *Diplomatari de la catedral de Vic*.

És interessant destacar la reflexió final del doctor Ordeig, que constitueix sens dubte una declaració d'intencions: «crec que és bo pensar en la diversitat d'interessos dels usuaris (historiadors, paleògrafs, filòlegs, juristes, genealogistes, liturgistes, etc.) i, per tant, que se'ls ha de facilitar la consulta». En el mateix sentit, apunta Baiges al seu article: «La tasca d'editor té un vessant altruista i generós molt important. Editem un conjunt de documentació que, més enllà del profit que nosaltres en puguem treure i dels estudis amb què l'acompanyem, servirà als nostres col·legues per a les seves recerques». En definitiva, els editors deixen palesa la necessitat d'arribar a consensos en l'edició de textos per tal de facilitar-ne la lectura i el tractament per part dels filòlegs. Però quin és el punt de vista dels filòlegs? La lexicografia ha de corregir els errors que es puguin detectar en els textos editats. Ara bé, i en paraules de Puig: «En cap cas aquests errors menystenen l'extraordinària feina que han portat i porten a terme els paleògrafs i editors d'aquests diplomes, sense els quals, com hem dit, els filòlegs no podríem elaborar els articles lexicogràfics del GMLC».

Aquestes visions, o declaracions d'intencions, deixen certament un espai per a l'optimisme. Els paleògrafs i editors fan possible la feina lexicogràfica amb una clara voluntat d'oferir uns textos fiables i amb la generositat que suposa elaborar unes edicions útils per als estudiosos d'altres disciplines; els filòlegs en són conscients i saben que és la feina dels editors la que els permet dur a terme la seva. Amb aquest esperit, i des del respecte i el reconeixement a la labor d'uns i altres, el present volum pretén que les dues mirades, diferents però complementàries, als textos convergeixin cada dia més.

Alguns problemes de l'edició dels textos i dels diplomes medievals

Jesús Alturo i Perucho

Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica
Universitat Autònoma de Barcelona

Els qui hem tingut la sort d'estudiar filologia llatina alguns anys sovint hem hagut de patir veient com la llengua mare esdevenia l'avorriment pare. Al costat de mestres excepcionals que ens han sabut fer vibrar amb l'explicació de textos que creiem perennes per la puresa de dicció i l'elevació de pensament, n'hi ha hagut d'altres que no van saber aprofitar l'oportunitat per mantenir viva la flama per la principal llengua que ha vehiculat a tot Occident els resultats de l'especulació humana i els principis ètics que han afaïçonat el nostre caràcter col·lectiu tal com és actualment.

Potser ha estat aquest el motiu principal del progressiu retrocés en els plans d'estudi de les llengües clàssiques, particularment del llatí. Però aquí també han fallat segurament les autoritats amb competències en la programació de les matèries disciplinàries.

La paleografia, l'altra branca fonamental de les ciències humanes, que no és simplement auxiliar, per a filòlegs i historiadors, també arraconada, acompanya la filologia llatina en un declivi que és urgent d'aturar si no volem quedar desarmats, sense les eines bàsiques per recollir i assegurar les fonts en què se sustenten les interpretacions fermes d'una història objectiva i no les conjectures il·lusòries, fonamentades en gestos imaginats i situacions del tot fictícies. Això, si el que es pretén és de fer ciència real i veritable, i no novel·la històrica.

I quants bastiments en l'aire sense apuntalar no s'han construït per falta de mètode i de rigor! Perquè com es pot llegir el que no s'entén i com es pot entendre el que no es llegeix? I com es pot interpretar el que ni es llegeix ni s'entén? Vet aquí la situació en què ens podem trobar.

Parlo, certament, en termes generals i amb un punt d'exageració pretesament provocatiu. Però la situació real no està lluny de la descrita. I sols ens salva l'excel·lència d'una minoria de dignes successors de Ramon d'Abadal, per citar només un sol nom i encara de l'àmbit específic i exclusiu de la diplomàtica. Però també comptem amb l'esperança viva d'un nou planter de joves investigadors ben preparats, als quals cal animar perquè no es deixin endur pel cant de les sirenes i es pensin que, sense les fonts ben establertes, hi ha possibi-

litat d'encertar cap interpretació correcta i escaient. I és que, conformant-nos amb la tirada del dia, no podem convertir en fantasia l'exposició dels fets del passat.

I prou bé que sé que la queixa sobre la precarietat dels temps presents i el seu descens és un tòpic de llarga i repetida tradició. No es planyia ja, al segle iv, Pacià de Barcelona de l'insuficient ensenyament escolar de la llengua llatina? Què diria avui? Què es dirà en el futur? Enyoraran els investigadors de l'avenir els nostres dies considerats superiors? Hom diria que l'acumulació d'anys fa tornar la mirada, quan arriba l'hora foscant, a la joventut perduda amb uns ulls plens d'enyorança per un món irrecuperable.

Però, enmig d'aquesta situació, pessimista per a alguns, realista per a altres, mai com en els darrers decennis s'havia produït un esplet tan abundós i fecund d'edicions de textos literaris i diplomàtics d'època medieval. Encara que és ben veritat que aquí la universitat ha exercit un paper secundari, gairebé insignificant. Possiblement per penúria de mitjans, però probablement també per defecte de suficient voluntat. Certament és la universitat la que ha contribuït a la formació dels més valuosos investigadors, però ha negligit la publicació del resultat de l'esforç de llur recerca. En el món acadèmic hom diria que només el Consell Superior d'Investigacions Científiques i l'Institut d'Estudis Catalans s'han preocupat d'editar alguns textos medievals. Sort n'hem tingut encara de la Fundació Noguera per cobrir un espai del tot indispensable.

En aquest context, doncs, si m'ho permeteu, voldria animar a la resistència i fer de passada alguna reflexió, necessàriament general i sortosament breu per als oients, sobre la problemàtica de les edicions de textos literaris i, després, dels documentals.

Pel que fa als de la primera categoria, mancats com estem, normalment, dels manuscrits autògrafs dels autors o de transcripcions autèntiques per ells, no tenim altre remei que recórrer a les còpies per intentar aconseguir la reconstrucció, si no de l'impossible text original, almenys d'un arquetip que s'hi atansi. I no sembla que, per tal de dur a cap aquesta tasca, tinguem altra solució que la de recórrer al tradicional mètode d'arribar-hi *ope codicum* i *ope ingenii*: amb la collació de les diverses lectures ofertes pels distints còdexs que transmeten l'obra que pretenem editar i amb les esmenes que sigui capaç d'introduir el raonament del mateix editor.

És cert que, amb aquesta manera de fer, s'oferirà, finalment, un text que mai no va existir, ni circular com a tal. Procedint així, haurem creat una mena de «text Frankenstein», reconstruït per la unió de parts de diferents cadàvers. Per això, alguns editors prefereixen editar sols la còpia oferta per aquell manuscrit considerat òptim. Almenys d'aquesta manera —es pensen— hom presen-

tarà una versió real, que va existir en un moment concret i que va ser llegida en un àmbit determinat. Però resulta evident que, si del que es tracta és de donar el text tal com va sortir de la voluntat de l'autor, hom complirà millor l'objectiu aplicant el primer mètode: treballar *ope codicum* i *ope ingenii*. D'altra banda, com es pot decidir que un manuscrit és el *codex optimus* sense una comparació prèvia amb la resta dels que transmeten la mateixa obra?

Editar un text i fer que s'entengui, ocupació essencial del filòleg, és una feina molt àrdua i conscienciosa. Requereix temps i dedicació, vol paciència i agudeses, exigeix coneixements pregons i molt diversos; qualitats totes elles enemigues de les presses i contràries a l'ideal que preconitza la moda hodierna que es deleix per uns resultats immediats.

És clar que si s'ha d'editar, per exemple, una obra com els *Diàlegs* de sant Gregori el Gran (figura 1), amb més de mig miler de còpies íntegres o fragmentàries, per fer-ho mínimament bé, caldria la dedicació d'un no petit equip de filòlegs treballant-hi ensems i de per vida. Perquè, a més, hem de tenir present que un manuscrit no és gairebé mai el transmissor d'un text, sinó de diversos estadis d'un text. Els còdexs, una vegada enllestits materialment i sortits del control dels amanuenses (perquè sovint eren diversos els qui copiaven un mateix llibre), podien ser (i sovint ho eren) retocats, esmenats i anotats per no pocs dels lectors que tenia, ja fossin coetanis o d'èpoques posteriors, conterrànies o de terres més llunyanes per on el manuscrit circulà.

Naturalment, el mètode de Lachmann ajuda molt a la simplificació i permet de descartar algunes còpies secundàries, cosa que allibera de feina. Però, manta vegada, aquest alliberament és enganyós. El mètode lachmannià és perfecte per als *codices descripti*, és a dir, els que són còpia directa i impersonal d'un altre fet servir com a model intocable. Però la realitat era ben distinta. Certament que, de *codices descripti*, en van existir; però diria que la majoria no ho eren. Perquè, tal com he manifestat en bastantes ocasions anteriors, i ara alguns semblen acceptar, sovint, els amanuenses de còdexs no actuaven com a simples transcriptors: operaven com a filòlegs. No es limitaven a copiar cegament el text del model, sinó que l'anaven millorant amb l'ajuda de les lectures variants ofertes per altres còdexs, quan disposaven de còpies diverses, assistits llavors sovint pels faristols de roda, que permetien la consulta simultània d'uns quants manuscrits. I no deixaven de recórrer també a llur erudició per esmenar passatges corruptes.

Per tant, la tradició manuscrita no es feia, normalment, de forma merament mecànica i vertical, traslladant el text d'un còdex a un altre, sinó amb gran abundància d'interferències superposades, la qual cosa multiplica, dins un mateix manuscrit, el nombre d'estrats de l'obra que s'ha d'editar.

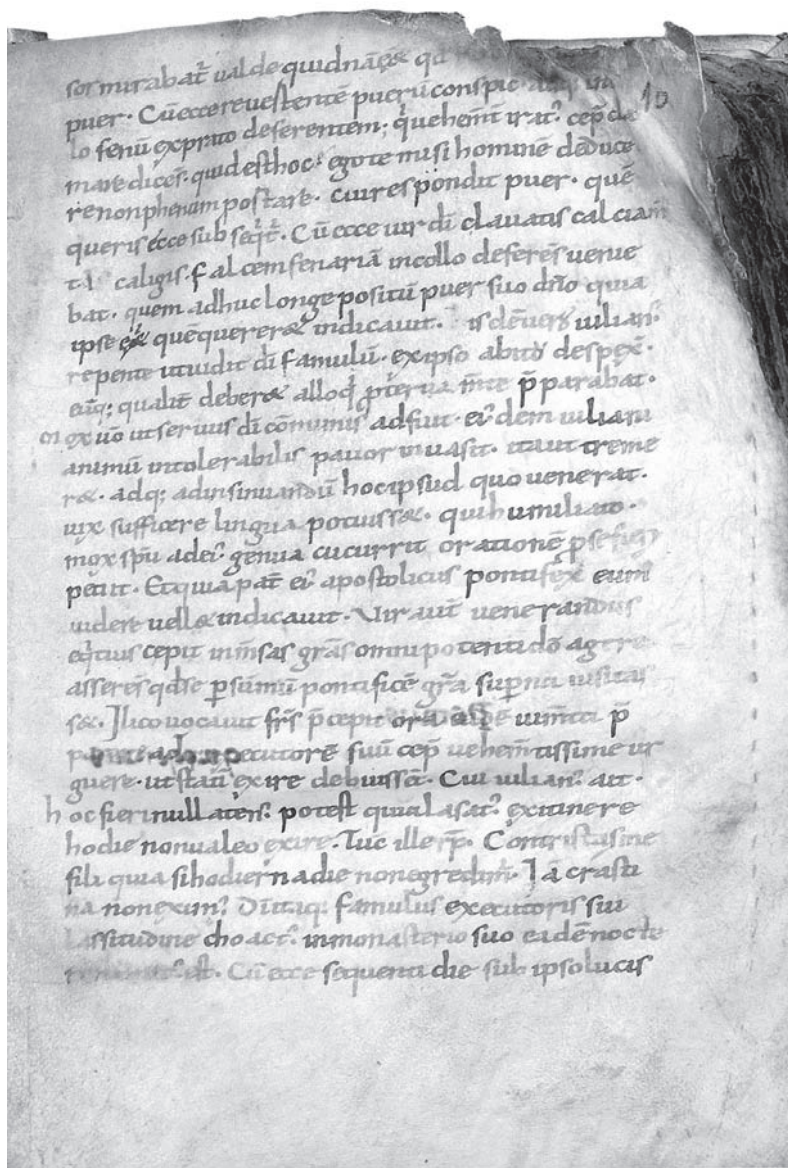

Figura 1. *Diàlegs de sant Gregori el Gran*, còpia recentment atribuïda al prevere Altimir i datable del darrer quart del segle x. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, ms. 38, f. 10r. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

No cal dir que si es tinguessin en compte aquests detalls, cosa que no s'acostuma a fer, no sols en resultaria beneficiada l'edició de l'obra pretesa, sinó també la història de la cultura. És clar que, per a això, també caldria datar amb més precisió les còpies manuscrites i els seus diversos estadis, i àdhuc localitzar geogràficament l'origen de les diverses escriptures de les distintes mans actuant.

Normalment trobem en les edicions suposadament crítiques la relació dels còdexs que transmeten el text editat, si bé no sempre hom pren en consideració tota la tradició manuscrita. I, en general, només es fa constar el segle de la còpia principal que presenta el manuscrit, sense tenir en compte (i, per tant, sense datar) les esmenes incorporades *a posteriori*. I gairebé mai no s'indica l'origen del manuscrit, i ja no diguem el de les modificacions subsegüents. I és que afirmar que un manuscrit es conserva a la Biblioteca Nacional de França, posem per cas, sense detallar que el seu origen és a Lió, a Narbona o a Vic, per exemple, només serveix per conèixer la seva ubicació actual; per a res més. De la mateixa manera que dir que un còdex és del segle IX de poc val si no es concreta un període cronològic més precís. Igualment de l'advertència que una lectura és de segona mà, si no es data i si no se'n localitza l'origen, hom en re-dueix la utilitat (figura 2).

Situant, però, amb l'auxili de la paleografia i de la codicologia, tots els diversos estadis d'un manuscrit en el temps i en l'espai, prestaríem també, com he dit, un servei inestimable a la història de la cultura, perquè coneixeríem així l'interès cultural que una o diverses societats o ambients concrets tingueren en una època precisa per una obra determinada, de la qual podríem avaluar, alhora, molt millor la influència que hi exercí.

I atès que ens referim ara a obres escrites en llatí medieval, permeteu-me que recordi el que he dit en no poques ocasions: el llatí medieval és una llengua morta que gaudí d'una excel·lent salut. De fet, la literatura llatina més nombrosa és l'escrita durant el període de l'Edat Mitjana. I, òbviament, aquest llatí no pot ser valorat amb els mateixos paràmetres que el llatí clàssic. Si així ho féssim, cauríem en l'absurd.

El llatí medieval ja no s'aprenia en l'entorn familiar. Mal ensenyat també pot ser un avorriment pare; però ja no era una llengua mare. A casa s'aprenia una llengua, derivada de la llatina o no. Només a l'escola s'adquiria l'antiga llengua de Roma. Amb més o menys mitjans, amb millor o pitjor resultat. Però era una llengua inicialment forastera, per bé que, una vegada apresada, amb diversos nivells de competència, esdevenia una koiné.

I, precisament, aquesta condició de llengua estudiada a l'escola feia que, quan s'emprava, no fos res més que la traducció del que es pensava amb els

